

4. Levy, B. Town born: the political economy of New England from its founding to the Revolution / B. Levy, 2009. – 354 p.

5. Радіонова Л. О. Мономісто: управління модернізацією / Л. О. Радіонова, О. М. Радіонова // Економіка, фінанси, облік та управління: оцінка та перспективи розвитку в Україні та світі: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 22 грудня 2017 р.): у 3 ч. – Полтава: ЦФЕНД, 2017. – Ч. 1. – 91 с. [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/1gMnxbQxvXy26K2L60tOvA3VM4Kjo-ktE/view>

6. Методологічні положення щодо класифікації та аналізу економічної активності населення // Ukrstat.org - публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс] / – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2011/12/metod.htm

Радіонова Л. О. канд. філос. наук, доц.,
Петрова Н. В. студентка,
факультет архітектури, дизайну та образотворчого мистецтва,
*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна*

УРБАНІСТИКА: ДО ПИТАННЯ ПРО КАТЕГОРІАЛЬНО- ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ

Соціально-філософський дискурс дослідження міста передбачає звернення до проблем міських спільнот та індивідів, творення громадянського суспільства, публічного простору, комунікації громадян, уявлень про ідеальне влаштування суспільного життя тощо. Це актуалізує роздуми Платона і Аристотеля про державу і поліс, теорію відчуження, комунікативну парадигму (Ю. Габермас), ідеї «одномірної людини» (Г. Маркузе) теорію масового суспільства (Ортега-І-Гассет) і багато інших соціально-філософських аспектів.

На початку міркувань про надбання урбаністичних досліджень необхідно уточнити базові терміни. Урбаністика історично визначається як розділ економічної географії, проте поступово під цим поняттям вбачають більш широке коло значень – інтегральну сукупність теоретичних досліджень міста та практики містобудування. У наш час сфера урбаністичних досліджень на Заході традиційно називається *urban studies* або *urban theory*. Урбаністика всебічно вивчає процеси урбанізації. У свою чергу урбанізація тлумачиться як «історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, що охоплює соціально-професійну, демографічну структуру населення, його спосіб життя, культуру, розміщення продуктивних сил, розселення та справляє значний вплив на розвиток різних соціально-економічних формацій і держав» [1, с. 72–73].

Історія урбанізації налічує декілька етапів. Локальний етап, зумовлений промисловими революціями, з XVIII ст. до початку XX ст., збільшив міське населення у 70 разів. Планетарний етап, пов'язаний із бурхливим розвитком імперіалізму і вивозом капіталу з 1900 по 50-і рр. XX

ст., породив інтенсивне зростання мегаполісів. Глобальний етап урбанізації з другої половини ХХ ст. до наших днів відзначено зрощенням мегаполісів у більш масштабні конгломерати (агломерації) та вибудовуванням ієрархії мегаполісів у залежності від їхньої ролі у міжнародних процесах, наявності в них штаб-квартир ТНК та розгалуженої системи послуг.

Темпи урбанізації мають яскраву статистику. У 1800 році кількість міських жителів на планеті складала 5 % від загальної кількості населення, а у 1965 р. – 32 %. Наприкінці ХХ ст. в Японії показник урбанізації досягнув 81 %, у Великобританії – 76 %, в Ізраїлі – 89 %, у США – 85 %, у Німеччині – 91 %. У деяких регіонах планети кількість міського населення наближається до максимальної позначки у 100 %.

Урбанізація ХХ – початку ХХІ ст. відзначена зростанням міст-мільйонників. У 2000-му році у кількох десятках великих міст вже проживала п'ята частина усіх жителів планети. Традиційно великі міста називають мегаполісами, проте останніми десятиліттями у зв'язку з подальшим їхнім нарощуванням та зрощуванням між собою використовують поняття конурбації, агломерації, мегалополісу та ін. 1/4 жителів США зосереджена у Північно-Східному мегалополісі, який простягається на 1200 км уздовж узбережжя Атлантики. 800 км займає мегалополіс «Босваш», який об'єднує 40 агломерацій чисельністю більше 50 млн. осіб, зокрема Нью-Йорк, Філадельфію, Балтимор.

Неухильно урбанізується Україна. Відсоток міських жителів становить біля 69 %. 454 населених пункти мають офіційний статус міста. Відповідно до даних всеукраїнського перепису населення, у грудні 2001 р. в Україні було 100 міст із кількістю населення, яке перевищує 50 тис. осіб. П'ять з них мали статус мільйонерів, тобто у них проживало більше мільйона осіб. Половина городян мешкали в агломераціях, яких в Україні 20.

Майже усі урбаністи погоджуються з тим, що зростання міст сприяє виробленню специфічного способу життя, який набуває сталих ознак. Урбанізм як образ життя оцінюється як провідний фактор сучасної цивілізації. Л. Вірт вважав його набагато важливішим явищем для долі людства, ніж індустріалізація чи капіталізм, оскільки саме розвиток міст, на його думку, докорінно змінює природний стан суспільства, трансформує кожного міського жителя. Вчений вивів обов'язкові константи урбанізму: велику кількість населення, його щільність, різноманітність мешканців і соціальних груп та визначив екзистенціально позначені риси міського способу життя: суперництво домінує над співробітництвом, поверхневність – над глибиною спілкування, мобільність – над тісними зв'язками, байдужість – над співстражданням, і усе це призводить загалом до безособистісності міста [2].

Л. Вірт відстоює думку, що вплив міського життя виходить за межі безпосередньо простору міст, оформлює зрештою увесь цивілізаційний процес. Тому і поняття міста переступає територіально-географічні рамки. Помітно, що у характеристиці урбаністичного способу життя вчений

звертається перш за все до негативних явищ. Він відзначає загальний «шизоїдний характер міської особистості», пов'язуючи це з тим, що люди лише частково співвідносяться одне з одним, наче розщепляють власну особистість. Спілкування городян, за думкою Л. Вірта, переважно утилітарне й швидкоплинне, що тлумачиться як вимушений «захисний шар». Підкреслюється парадокс конкурентності міської атмосфери, в якій перемагає щось унікальне й ексцентричне, хоча мегаполіс виявляє водночас свій нівелюючий характер, який здатний руйнувати унікальність людини. Нівелювання призводить до деперсоналізації городян. Л. Вірт помічає також, що у великому місті відбувається знецінення родинних та дружніх зв'язків, падіння ролі дому як центру сімейного життя. Зазначається, що міста не «виробляють», а «споживають» людей. Це у свою чергу нарощує особистісну дезорганізацію, призводить до душевних травм, девіантної поведінки аж до суїцидів [2, с. 93–118].

Вже наприкінці ХХ століття з підвищенням якості життя у містах розвинених країн та із розвитком інформаційних технологій з'являються праці, оптимістично скеровані на майбутнє міст. Але до цих пір зберігається традиція міських досліджень у двох протилежних напрямках: демонізації міста чи його ідеалізації.

Ідея міста як ідеалу помешкання, як фону чи навіть як головного «героя» життя пронизує історію зодчества, літератури, кіно, живопису, наукових розвідок. Ще у філософії доби Просвітництва ми знаходимо оптимістичний погляд на місто у Ш. Л. Монтеск'є і Г. Гердера та повне заперечення міської цивілізації Ж. Ж. Руссо з його закликком «назад, до природи». Сьогодні ж багато людей не уявляють свого життя поза містом, а певна кількість городян, навпаки, намагається назавжди покинути місто.

Складовою урбаністики є антропологія міста, яка зазвичай використовується для сукупної назви урбаністичних досліджень в урочищі загальної теорії міста, спрямованих на вивчення безпосередньо людського буття у місті, переживань людиною світу міста, формування людських типів, моделей поведінки. Суто антропологічні дослідження міста представлені переважно працями американських вчених-антропологів. З 1972 року у США видається журнал «Міська антропологія». Вивчається специфіка життя містян різних верств і статку, мешканців трущоб, етнічних анклавів, окраїн, сегрегованих спільнот. Антрополог Х. Ліндов зосереджується на темі провінційної американської культури [3], У. Уорнер у циклі досліджень «Янки-сіті» розглядає звичаї, вірування, ідеї та ритуали американського населення мегаполісів.

Історія урбаністики має давню теоретико-практичну ретроспекцію. Платон описував модель ідеального міста, Аристотель розраховував оптимальні параметри полісу, а діяч доби Відродження Антоніо Філареті міркував про ефективне планування вулиць і каналів заради зручності мешканців. Практику міського планування було прискіпливо втілено у будівництві Петербурга та Вашингтона. Продуманою інфраструктурою

відрізнялася реконструкція Парижа за часів Наполеона III. У XIX столітті з'явилися перші ґрунтовні дослідження щодо містобудування: «Розширення міст в технічному, будівельно-поліцейському і господарському відношеннях» Рейнгарда Баумайстера [4].

У витоках урбаністики – розмисли Ф. Енгельса про положення лондонської бідноти як особливої категорії людей, що перебуває на тваринному рівні виживання у великому місті. Серед дослідників міста, які всебічно висвітлювали аспекти міської антропології, слід відзначити класиків урбаністики: М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Л. Мамфорда, М. Мосса. В їхніх творах вперше розгорнуто дослідження драматизму міського життя, показано його контрверзи. Культуру міської повсякденності, феномени особливої тілесності й чуттєвості міських мешканців у руслі історичної антропології аналізували Ф. Ар'єс, М. Блок, Ф. Бродель, А. Лефевр.

М. Вебер визначав місто як селище, що складається із щільно розташованих будинків і яке настільки велике, що в ньому відсутнє специфічне для родинних суспільств особисте знайомство людей один з одним; у відчуженні він вбачав джерело інших міських колізій [5, с. 309]. Також вчений позначив історично складені та обов'язкові, на його думку, атрибути міста (храм, ринок, площа, військове укріплення), розробив типологію міст (міста виробників і споживачів, сільськогосподарські міста, політичні, економічні, як соціальне розшарування призводить людей міста до вибору стратегій співіснування: ворожби або співробітництва [5, с. 333].

Е. Гідденс розгорнув аналіз людського буття у місті на великому історико-філософському та соціологічному матеріалі, показуючи як міська «локальність» співвідноситься з соціально-комунікативними намірами людини [6, с. 8]. Г. Зіммель, називаючи великі міста метрополіями, розкрив вплив економіки та раціоналізації міського життя на зміни ціннісних орієнтацій людини, виникнення анонімної свободи, відчуження, руйнації соціальних зв'язків, поширення нервових розладів [7, с. 23–24]. Він вказував на провідне протиріччя міського буття – протиріччя між особистістю і суспільно-технічним змістом міської цивілізації. Цю тезу називають «урівнянням Зіммеля»: «найглибші проблеми сучасного життя витікають з прагнень індивідуума зберегти свою самостійність та самобутність попри вплив з боку суспільства, історичної традиції, зовнішньої культури й техніки життя» [7, с. 23–34]. Ми вбачаємо екзистенціальні акценти у розмислах Зіммеля щодо засобів соціалізації людини: «...люди створюють форми, переслідуючи пристрасть, інтерес, мету, схильність, психічний стан, рух» [7, с. 30]. Людина великого міста вимушена вдосконалювати свій розсуд заради виживання у місті, її душевна організація, на думку вченого, має суто інтелектуальний характер на відміну від людини маленького міста, в якій переважає чуттєвість. Провідним чинником міської раціональності Зіммель називав гроші, які потребують практичності і точності, підвищують «продажність речей». Речі

знецінюються грошовим еквівалентом, а це призводить до знецінення усього об'єктивного світу і неминуче знецінює особистість та її оточення. У зв'язку з цим фіксуються такі риси міського образу життя, як байдужість, замкненість, взаємна відчуженість. При цьому зазначені відчуженість й вимушена соціальна дистанція людей складають зворотний бік особистісної свободи у місті [7].

Про «світове місто» чимало міркував О. Шпенглер. Сукупність декількох світових міст він представляв як провідний структурний елемент цивілізації, що «всмоктує в себе увесь зміст історії». Світове місто – це начебто точка концентрації життя усіх країн, а те, що опиняється за лаштунками світових міст, поволі стає провінцією світу. Сучасну людину Шпенглер називає «містобудівною твариною», а культуру тлумачить як суто міське творення. Всесвітня історія – це історія міської людини. Мешканця великого міста вчений визначає як нового кочівника, інтелектуального, безрідного й духовно вільного. Цей кочівник вже не може жити без міста, і будь-яке велике місто може стати для нього рідним на відміну від села, яке завжди залишиться чужиною. Міська людина, навіть якщо мріє про спокій і відхід від цивілізації у морі або в горах, все одно несе своє місто з собою [8, с. 164].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Коган Л. Б. Урбанизация / Л. Б. Коган, В. В. Покшишевский // Большая Советская Энциклопедия. – М. : Сов. Энциклопедия, 1977. – С. 72–73.
2. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни / Л. Вирт // Избранные работы по социологии. – М. : ИНИОН РАН, 2005. – С. 93–118.
3. Lynd R. S. Middletown. A study in modern American culture / R. S. Lynd, H. M. Lynd // A. Harvest. HBJ Book Harcourt Brace Jovanovich Publishers. – San-Diego : N.Y., L., 1982.
4. Baumeister R. A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture [Електронний ресурс] / R. Baumeister. – Режим доступу : <http://www.encyclopedia.com/doc/1O1-BaumeisterReinhard.html>.
5. Вебер М. Город. Избранные произведения / М. Вебер ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
6. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М. : Академический Проект, 2003. – 528 с.
7. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. – 2002. – № 3–4. – С. 95–117.
8. Шпенглер О. Закат Европы. Образ и действительность / О. Шпенглер. – М. : Попурри, 2009. – Т. 2. – 704 с.